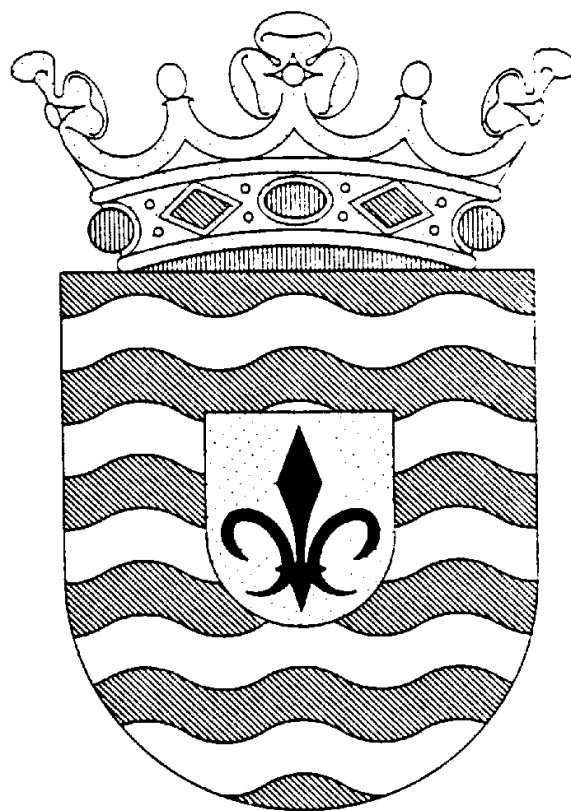

INVENTARIS VAN DE ARCHIEVEN VAN DE OPGEVEN POLDERS,
WATERSCHAPPEN EN SAMENWERKINGSVERBANDEN,
OPGEGAAN IN HET

Waterschap de Agger

(“Het oud-archief van De Agger”)
(1545-1988)

door G.W.G. van der Heijden

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF VAN HET WATERSCHAP
DE ZUIDPOLDER ONDER OSSENDRECHT. 1740-1988

1992 G.W.G. van der Heijden/waterschap De Agger
Uitgegeven door het waterschap De Agger, Hoogerheide
Druk: MultiCopy Bergen op Zoom

Verantwoording van de foto's:

Foto omslag: Detail van de kaart van Zeeland door Jac. van Deventer (c. 1547) naar de gravure van G. Sylvius, 1560. (Universiteitsbibliotheek Leiden) (Gem. archiefdienst Bergen op Zoom KF 113.)

Caarte van het Zuydt Quartier des Marquisaat van Bergen op ten Zoom. (Gem. archiefdienst Bergen op Zoom KF 121-122.)

Caart ende Meetinge van den nieuwen bedijkten Augusta-Polder, bedijckt anno 1787. (archief waterschap Augusta inv.nr. **AU78**.)

Cavel Caarte van de Nieuw herbedijkt werdende schorren gelegen oostwaards den Agger aan den Noord-Polder van Ossendrecht, 1801. (Gem. archiefdienst Bergen op Zoom K 291.)

Portret van P.C.F. van Meir, voorzitter waterschap De Agger, 1988-1992, pag. 13. (Foto waterschap De Agger.)

De Woensdrechtse haven in 1958. Na de oorlog werd deze alleen nog gebruikt voor afvoer van suikerbieten per schip. Pag. 134. (Foto C. Leman.)

Beeld van bedijkingswerkzaamheden, pag. 162. (Bedijking van de Völckerpolder, 1902.)

Inhoudsopgave

VOORWOORD

ALGEMENE INLEIDING

BIJLAGE

ARCHIEF VAN HET WATERSCHAP DE ZUIDPOLDER ONDER OSSENDRECHT

INLEIDING

ARCHIEF

INVENTARIS

- A Stukken van algemene aard
- B Stukken betreffende bijzondere onderwerpen
 - I Apparaat*
 - I.1 Ontstaan, begrenzing en opheffing*
 - I.2 Bestuursinrichting*
 - I.2.1 Algemeen reglement*
 - I.2.2 Bijzonder reglement*
 - I.3 Bestuur*
 - I.3.1 Bestuurlijke funktionarissen*
 - I.3.2 Verkiezingen*
 - I.4 Hulpmiddelen bij de taakuitvoering*
 - I.4.1 Personeel*
 - I.4.2 Archief*
 - I.4.3 Financiën*
 - I.4.3.1 Algemeen*
 - I.4.3.2 Eigendommen*
 - I.4.3.3 Heffingen*
 - I.4.3.4 Verantwoording van het financieel beheer*
 - I.4.3.5 Geldleningen*
 - I.4.3.6 Overige*
 - II Taakuitvoering*
 - II.1 Algemeen*
 - II.2 Toezicht*
 - II.2.1 Vergunningen*
 - II.2.1.1 Leggen van kabels*
 - II.2.1.2 Leggen van buizen en duikers*
 - II.2.1.3 Andere vergunningen*
 - II.3 Beheer en onderhoud van waterstaatswerken*
 - II.3.1 Algemeen*
 - II.3.2 Waterkeringen*
 - II.3.3 Waterbeheersingswerken*
 - II.3.3.1 Peilbeheersing*
 - II.3.3.2 Sluizen*
 - II.3.3.3 Watergangen*
 - II.3.4 Wegen*
 - II.4 Samenwerking met andere waterschappen en instanties*
- C Dokumentatie en voorwerpen

VOORWOORD

Waterschapshistorie meer toegankelijk

*Er wordt weleens gezegd dat Nederland bestaat **ondanks** het water en **dank zij** het water. Ondanks het water vanwege de strijd die ertegen gevoerd is; dank zij, omdat door aanslibbing land is ontstaan. Beide aspecten gelden ook voor een belangrijk deel van de Zuidwesthoek van Noord-Brabant.*

In de archieven van de voormalige waterschappen in deze regio is veel terug te vinden over de historie van de zorg "om" het water en later meer "voor" het water. Het is een uitermate goede zaak dat deze waterschapshistorie nu goed geordend is en vooral ook toegankelijk via een beschrijvende inventaris. Een toegankelijkheid die nog eens extra wordt bevorderd doordat de archieven nu ook centraal worden bewaard in de archiefbewaarplaats van de Gemeentelijke Archiefdienst van Bergen op Zoom.

Graag zeg ik dank aan de heer Van der Heijden voor zijn zorg voor de waterschapsarchieven en de samenstelling van de inventaris. Een inventaris die een extra accent heeft gekregen via inleidingen over de ontstaansgeschiedenis van de voormalige waterschappen en andere belangrijke, met de waterstaatszorg verband houdende ontwikkelingen in de streek.

Ik ben er van overtuigd dat de ordening van de waterschapsarchieven een meer dan nuttige investering is geweest.

Hoogerheide, september 1992

*De voorzitter van het
waterschap De Agger,*

P.C.F. van Meir

ALGEMENE INLEIDING

1 WATERSCHAP DE AGGER

1.1. HET ONTSTAAN

Het waterschap De Agger werd opgericht op 1 januari 1988. Daarmee werd het proces dat in 1962 was opgestart met een voorstel van Gedeputeerde Staten om de kleipolders in zuidwest Noord-Brabant samen te voegen tot een grotere eenheid, afgerond. Na een aanzienlijke onderbreking in de besprekingen in de jaren zeventig gaf op 12 september 1984 het College van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant aan de in 1980 ingestelde "Werkgroep Waterschapsconcentratie Woensdrecht" de opdracht om de samenvoeging van de betrokken waterschappen uit het gebied voor te bereiden. Deze werkgroep bestond uit vertegenwoordigers van elf waterschappen en van de provincie Noord-Brabant. Uit het door de werkgroep in oktober 1986 uitgebrachte rapport blijkt dat de waterschappen niet van harte hadden meegewerkt aan de besprekingen en hun eerder geuite bezwaren tegen concentratie handhaafden. Maar voor het geval dat concentratie onvermijdelijk mocht zijn, werd in het rapport een duidelijk standpunt ingenomen. Men zag in het Schelde-Rijnkanaal de meest voor de hand liggende westelijke begrenzing van een nieuw waterschap. Dit met het oog op de vorming van een waterstaatkundige eenheid. De provinciegrens met Zeeland vormde evenwel een onoverkomelijke barrière. Gebieden buiten waterschapsverband gelegen, zoals de Nieuwe Zuidpolder onder Ossendrecht, de Bergse Plaat en de Molenplaat moesten in het nieuwe waterschap worden opgenomen. De in het rapport als meest realistisch beoordeelde en daarom geadviseerde vorm kreeg uiteindelijk met de oprichting van het waterschap De Agger gestalte. Met ingang van 1 februari 1988 werden de volgende elf waterschappen opgeheven: De Augusta, De Caterspolder gemeen met de van den Eijndenspolder, De van der Duijnspolder, Nieuw-Hinkelenoord gemeen met Hoogerwerf, De Noordkil van Ossendrecht, De Noordpolder onder Ossendrecht, De Prins Karelpolder, De Vijdtpolder, De Zoom, De Zuidpolder onder Ossendrecht en De Zuidpolder van Woensdrecht gemeen met Oud-Hinkelenoord.

Het waterschap De Agger ligt in de gemeenten Bergen op Zoom, Halsteren, Huijbergen, Ossendrecht, Putte, Woensdrecht en Wouw en heeft een oppervlakte van ca. 14.500 hektaren. De naam is ontleend aan de oude Scheldetak de Agger, aan welke naam de nog bestaande en in het voormalige waterschap Nieuw-Hinkelenoord en Hoogerwerf gelegen Aggeruitwatering herinnert.

1.2. BESTUURSSAMENSTELLING

De algemene vergadering bestaat uit de voorzitter en 25 hoofdingelanden. Van de hoofdingelanden vertegenwoordigen er 18 de belangen van de eigenaren van de ongebouwde eigendommen (gronden) en 7 de belangen van de eigenaren van de gebouwde eigendommen (opstallen). De hoofdingelanden die het ongebouwde vertegenwoordigen worden gekozen door en uit de stemgerechtigde ingelanden. De hoofdingelanden die het gebouwde vertegenwoordigen worden na open kandidaatstelling benoemd door de gemeenteraden van de inliggende gemeenten. Het dagelijks bestuur bestaat uit de voorzitter en vijf leden. De voorzitter wordt door de Kroon benoemd. De andere leden van het dagelijks bestuur worden door en uit de hoofdingelanden gekozen. Vier leden van het dagelijks bestuur worden gekozen door de hoofdingelanden - ongebouwd; het vijfde bestuurslid vertegenwoordigt de gebouwde eigendommen.

1.3. BODEM EN BODEMGEBRUIK

Binnen het waterschap komt een aanzienlijk hoogteverschil voor; de hoogteligging varieert van NAP + 0,20 m. tot NAP + 20,00 m. De lagere gebieden in het westen bestaan uit zeekleigronden, de hogere in het oosten uit zandgronden. De grens tussen het zand-en kleigebied wordt gevormd door een steilrand (de Brabantse Wal), welke een opmerkelijk en waardevol landschapselement vormt. Het zeekleigebied beslaat het gedeelte dat in de vroeger onbedijkte toestand regelmatig werd overstroomd. Als gevolg daarvan bestaat het uit afzettingsslagen van zeelei, afgewisseld met veenlagen. Het is in gebruik als bouwland en grasland. Het overgangsgebied van klei naar zand aan de voet van de Brabantse Wal bestaat hoofdzakelijk uit kleigronden op veen of op zand. Door het uitstroomen van kwelwater dat afkomstig is van de hoger gelegen zandgronden is het gebied tamelijk vochtig. Het wordt eveneens gebruikt voor bouwland en grasland. Het gebruik van de zandgronden is tweërlei. De

podsolgronden en enkeerdgronden worden gebruikt als bouwland en grasland, de hoogst gelegen zandgronden, de duinvaaggronden, zijn over het algemeen gebieden met bos e.d.

1.4. TAAKVERVULLING

De taak van het waterschap is het bevorderen van een goede waterbeheersing in het gebied. Om dit doel te bereiken beheert en onderhoudt het waterschap 218 km. hoofdwatervangsten, 11 gemalen en meerdere stuwen en duikers. Het beleid is afgestemd op het optredend hoogteverschil en het voorkomen van verschillende grondsoorten met het daarbijbehorend bodemgebruik. In het waterschap De Agger zijn de volgende afwateringsgebieden te onderscheiden:

1. De Zoom: De afwatering vindt plaats via een klepduiker op de Theodorushaven en vandaar op het Zoommeer.
2. Bergen op Zoom: Het betreft hier overwegend stedelijk gebied. Het waterert voor een deel af via het rioleringsstelsel op de Westerschelde. Voor het overige deel vindt afwatering plaats via de afwateringsgebieden van de Zoom en de Augustapolder.
3. De Augustapolder: Een deel van het gebied wordt bemalen. Dat gedeelte waterert af via de op de Bergse Plaat en de Molenplaat gelegen Markiezaatsloot, die via een doorlaatmiddel in de westelijke Markiezaatskade uitmondt in het Schelde-Rijnkanaal.
4. De Blaffert: Dit gebied loost via een watergang die uitmondt in het Markiezaatsmeer.
5. De polders en hoge zandgronden lozend op de Westerschelde: Via de Woensdrechtse Kil en de Ossendrechtse Kil wordt het water afgevoerd naar het Zeeuwse gebied dat tot het buurwaterschap "Noord- en Zuid-Beveland" behoort. Het water wordt uiteindelijk via de syphon onder het Schelde-Rijnkanaal en het daarnaast gelegen spuikanaal bij Bath op de Westerschelde geloosd. De afvoer via de Woensdrechtse Kil geldt voor de Caterspolder gemeen met de Van den Eijndepolder, de Prins Karelpolder en de Van der Duijnsdolder. Via de Ossendrechtse Kil is de afvoer geregeld van de polders Nieuw-Hinkelenoord en Hoogerwerf, de Zuidpolder van Woensdrecht gemeen met Oud-Hinkelenoord, de Noordpolder onder Ossendrecht, de Vijdtpolder, de Nieuwe Zuidpolder en de Zuidpolder onder Ossendrecht. Voorts waterert een gedeelte van de hoog gelegen zandgronden af via zowel de Woensdrechtse als de Ossendrechtse Kil.
6. Binnen het waterschap gelegen gronden afwaterend via Belgisch grondgebied op de Schelde nabij Antwerpen.

2 HET POLDERLANDSCHAP; ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

De oudste en tevens minst vruchtbare gronden zijn de hoge zandgronden. Deze zijn van diluviale oorsprong, ontstaan uit materiaal dat de Schelde met zich meevoerde. De grens tussen de zandgronden en de jonge, lage zeekelegebieden wordt gevormd door de Brabantse Wal, de voormalige kustlijn met hoogteverschillen ten opzichte van de polders van 10 à 20 meter. Het polderlandschap is in de loop der eeuwen enorm van aanzien veranderd.

Het ontstaan van het polderlandschap hangt ten nauwste samen met de ontwikkeling van de hoger gelegen delen. Tot in de Vroege Middeleeuwen moet het landschap van West-Brabant weinig mogelijkheden tot bewoning hebben geboden, omdat het grotendeels was bedekt met veenmoerassen. Een van de weinige mogelijkheden tot vestiging bood de steilrand. Zandvliet, Ossendrecht, Woensdrecht, Zuidgeest, Borgvliet, Bergen op Zoom en Halsteren zijn alle op of nabij deze steilrand gelegen. Archeologische vondsten uit het Neolithicum, gedaan bij Borgvliet wijzen op een vroege bewoning. De vondsten van Merovingisch en Karolingisch aardewerk in Bergen op Zoom en Woensdrecht duiden op een zekere bewoning in de 8e of 9e eeuw. De bevolking heeft het land rondom successievelijk in cultuur gebracht door akkers aan te leggen, door het te laten begrazen door schapen en ander vee, door ontbossing, turfwinning en niet in het minst door de inpoldering van de schorren en slikken langs de Schelde. Globaal gezien begonnen deze bedijkingen pas tegen het einde van de 12e eeuw.

2.1. HET POLDERLANDSCHAP TOT 1685

Het is moeilijk een gedetailleerd beeld van het polderlandschap van vóór de zeventiende eeuw te geven. Langdurige overstromingen hebben het oude landschap volkomen doen verdwijnen. Het moet in ieder geval aanzienlijk lager hebben gelegen dan de tegenwoordige polders die dikke kleilagen kennen. Het veen lag dicht aan de oppervlakte, wat gunstig was voor de moeraning. De nabijheid van steden als Antwerpen en Bergen op Zoom maakte een intensieve veeteelt, waarvoor het gebied bijzonder geschikt was, lonend. Vanaf 1685 heeft het landschap stukje bij beetje zijn huidige vorm gekregen.

2.1.1. De polders

Over de oudste bedijkingen is niet veel bekend. In het gebied van het huidige waterschap De Agger hebben destijds de volgende polders gelegen:

1. Het Zuidland

In 1264 droeg Gilbertus gezegd van Campenhout zijn tiende in de parochie van Bergen op Zoom over aan het klooster van St. Bernaards aan de Schelde ten zuiden van Antwerpen. Uit een oorkonde waarbij Walterus van Ranst alias van Berchem, ridder, met zijn vrouw Adelia in 1298 goederen te Millegem ruilden tegen het deel van het moer genaamd "Zuetspoldere of Syjtlandt" bij Bergen op Zoom, dat eigendom was van St. Bernaards blijkt dat hier de Zuidpolder mee bedoeld wordt. De tienden waren overigens niet in de ruiling inbegrepen: nog in de zeventiende en achttiende eeuw hief Sint Bernaards deze tienden, zij het in de gedeeltelijke herbedijking, geheten de Stadspolder.

2. Borgvlietland

Onder Borgvliet behoorde het Neerland of Borgvliet dijkland. Met het Zuidland bij Bergen op Zoom en het Heveland onder Hildernisse vormde het een waterstaatkundige eenheid.

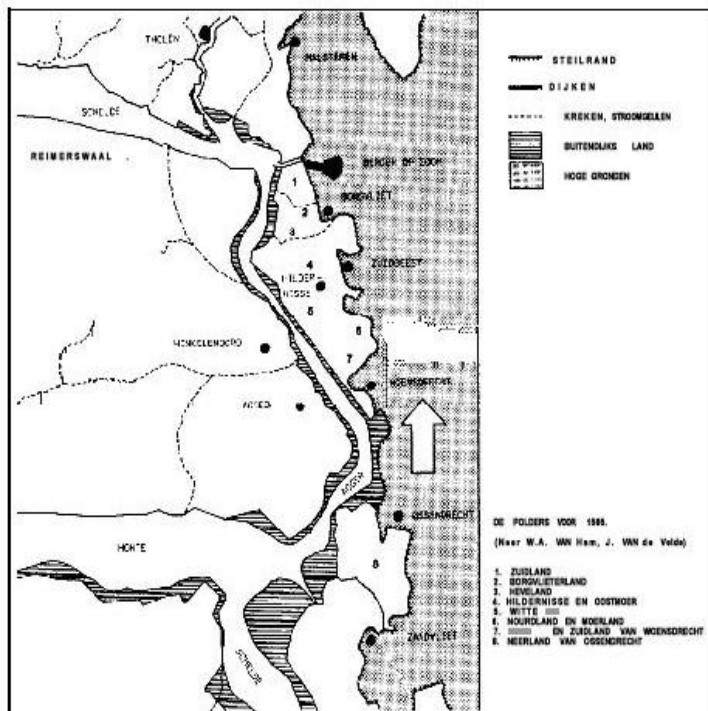
3. Heveland

De polder Heveland lag tussen het Borgvliet Neerland en Hildernisse. Al in 1384 bezat de heer van Bergen op Zoom drie delen van de tienden. Van de ambachtsheren verkreeg hij omstreeks 1440 het vierde vierendeel. De polder had een grootte van 48 gemeten, ruim 19 hektaren. De stormvloeden in de zestiende eeuw hebben uiteindelijk geleid tot het verloren gaan van de polder. De pogingen om te komen tot herbedijking konden door het uitbreken van de opstand der Nederlanden geen voortgang vinden.

4. Hildernisse en Oostmoer

Het dorp Hildernisse werd in 1233 genoemd als een van de bezittingen van de abdij van Tongerlo. Het was gebouwd op een opduiking van oudere gronden boven het polderniveau (hil) die gelegen was bij ("ter") de Nisse, een water in het polderland. Een exacte datum van de bedijking van het polderland van Hildernisse is niet bekend. In totaal moet de polder ruim 1768 gemeten (ca. 725 ha.) groot zijn geweest. In de vijftiende eeuw was de zorg voor de dijken nog in de keuren van het dorp geregeld. Door geregeld terugkerende stormvloeden in de zestiende eeuw gedwongen, werd het waterschapsbestuur van het dorpsbestuur gescheiden. Armoede, in de loop van 1552 bleek dat een groot aantal ingelanden de lasten van het dijkherstel niet meer konden betalen, en wellicht eigengereidheid, de Hildernissers lagen nogal eens overhoop met Woensdrecht, Moerland, Witte Moer en Zuidgeest over de omslag van het onderhoud van de buitendijken, lagen ten grondslag aan de uiteindelijke ondergang. In 1530 werd een gat in de dijk geslagen. De nooddijk (Craghe) is later niet meer vervangen en vormde, mede door het feit dat de stormvloed de tegenoverliggende oevers van Zuid-Beveland had doen verdwijnen, een plaats van voortdurende bedreiging voor het achterliggende polderland. In 1539 kwam Hildernisse weer onder water te staan. Dat herhaalde zich in 1552. Bij deze stormvloed verdween het eiland van Agger, Bath en Hinkelenoord, zodat er ook vanuit het zuiden geen luwte meer voor Hildernisse bestond. In de jaren hieropvolgend kreeg Hildernisse opnieuw regelmatig te maken met dijkdoorbraken. Het definitieve einde kwam door de stormvloeden van 1570. Niemand wenste nog in Hildernisse te wonen. Van herbedijking werd afgezien.

Het deel van het polderland ten zuiden van de steilrand bij Oud-Borgvliet heette Oostmoer. Oorspronkelijk vormde dit gebied een waterstaatkundige eenheid met Hildernisse en Zuidgeest. Bij een gedeeltelijke herbedijking van Borgvliet en Heveland in 1571 sloot Oostmoer zich aan. Na 1573 ging deze inpoldering weer verloren. Daarna is Oostmoer nog enige malen afzonderlijk herbedijkt, het laatst onder de naam Augustapolder (1787).

5. Witte Moer

De Witte Moer lag ten zuiden van Hildernisse. De polder moet een grootte hebben gehad van 155 gemeten, ruim 62 hektaren. Ook deze polder ging met de stormvloed van 1570 verloren. Of de naam Witte Moer een kwaliteitsoordeel over de aldaar gedolven turf of een verwijzing naar de naam van een van de bedijkers inhoudt, is niet bekend.

6. Moerland

Aan de westkant van Korteven lag het Moerland. Nog in de zestiende eeuw werd er turf gewonnen. De overstromingen in het jaar 1570 betekenden ook voor deze polder het einde. Opvallend groot was het aantal geestelijke instellingen dat in het Moerland bezittingen had, zoals de Kranke Begijnen van Mechelen, de abdij van Tongerlo, de Kapelrij van Halle, de Begijnen van Emaus, de Wilhelmiëten van Huijbergen, het Sint Margrietenklooster te Bergen op Zoom, altaren in de kerk van Woensdrecht en de H. Geest (amenkas) te Woensdrecht.

7. Oudland, Noordland en Zuidland van Woensdrecht

Uit verklaringen uit de zeventiende eeuw blijkt dat het Oudland onder Woensdrecht het eerst was bedijkt. De juiste datum van de inpoldering is onbekend. Volgens akten uit 1482 grensden percelen in dit "Oude dijclant" ten zuiden en westen aan de Molenakkers, ten oosten aan de Jacopmijnweg. Het Oudland moeten we daarom aan de noordkant van de landtong van Woensdrecht zoeken. Het Oudland was door een binnendijk van het Noord- en Zuidland gescheiden. De polder had volgens gegevens uit de zestiende eeuw een grootte van 254 gemeten (ca. 101 hektaren); het Noordland telde 692 gemeten (ca. 276 hektaren) en het Zuidland 181 gemeten (ca. 72 hektaren). Na de stormvloed van 1552 werden het Oudland, Moerland, Witte Moer en de Kleine Polder gecombineerd tot één polder, de dijke van Woensdrecht. Deze kreeg een nieuwe ordonnantie. Jan van Eekeren, schout van Bergen op Zoom, werd als gecommiteerde de voornaamste ambtenaar. Naast hem fungeerden een stadhouder en twee gezworenen. Over iedere 25 roeden dijk kwam een toezichthouder, de "hevenmeester". Door de stormvloeden van het jaar 1570 verdween het gebied in deze vorm.

8. Het Neerland van Ossendrecht

Het recht van aanwas en bedijking werd van oudsher meestal door de heren van Ossendrecht in samenwerking met de markies van Bergen op Zoom uitgeoefend. De oudste bedijking in het gebied was de polder van Ossendrecht die na de grensregeling met de abt van St. Michiels als grondheer van Zandvliet in aansluiting op de polderdijk tot stand kwam. In 1429 vond de uitgifte plaats door Klaas van Kats, heer van Borcht en Zwijndrecht,

Machteld van der Maalstede en haar echtgenoot Jan Beyerszoon van Voxdaal als heerschappen in Ossendrecht. Als voorwaarden werden gesteld dat de ingelanden de tienden van de elfde schoof zouden betalen en tevens de tienden van lammeren, varkens, meekrap, kaarden en wouwe. Voor hooiland zou men geen tienden hoeven te betalen. De bedijking zou beginnen bij het land van de abt van St. Michiels te Zandvliet en met een zeedijk strekken tot aan de Madeberg bij Calvven. Hier lagen reeds lage weidegronden (maden) die in cijns waren uitgegeven. Ook deze ingelanden moesten dijkgeschot betalen. De ingelanden kregen het visrecht en vogelarijrecht op hun eigen land. Moer delven binnen het land werd beperkt tot vijftig roeden vanaf de zeedijk. De dijkgraaf moest iemand zijn die in het land van Bergen geboren was. Er zouden zeven dijkschepenen worden aangesteld. Deze zouden met de dijkgraaf alle zaken van de dijkage, dijken, sluizen, heulen, watergangen en wegen beheren. In 1447 werd het recht van de heren van Ossendrecht op de aanwas nogmaals bevestigd.

Als gevolg van een overstroming ging de polder van Ossendrecht in 1570 verloren. De herbedijking vond plaats in 1651, maar al in 1653 overstroomde deze polder. Nog in 1657 gaven de Staten Generaal vrijstelling van acht jaar landsbelastingen omdat de polder nog niet rendabel te maken was. In 1682 vond een nieuwe overstroming plaats, waardoor hetgeen bereikt was weer verloren ging.

9. Hinkelenoord

Op Zeeuws grondgebied lag Hinkelenoord. Het ontleende zijn naam aan de Hinkele, een verdwenen Schelde-arm. Voor het eerst wordt de naam Hinkelenoord vermeld in 1248. De polder vormde samen met de polders van Agger en Bath het oostelijk deel van Zuid-Beveland. Zowel in 1477 als in 1530 werd dit gebied overstroomd. In de jaren 1533 tot en met 1536 kwamen herbedijkingen tot stand, maar die gingen in 1552 voorgoed verloren. De latere herbedijking van dit oostelijk deel van Zuid-Beveland samen met die van het Zuidland van Woensdrecht bracht een vanzelfsprekende oriëntatie op Brabant met zich mee. In de periode van 1810-1815 werd het gebied, aangeduid als Hinkelenoord, bij Woensdrecht gevoegd.

2.1.2. Stormvloeden

In de zestiende eeuw deden zich een aantal ernstige en minder ernstige stormvloeden voor die er uiteindelijk de oorzaak van waren dat het Middeleeuwse polderlandschap ten zuiden van Bergen op Zoom in zijn geheel verdween.

Door de stormvloed van 5 november 1530 kwamen alle polders tussen Bergen op Zoom en Antwerpen onder water te staan. Verder was dat het geval bij bijna alle Zeeuws-Zuidhollandse eilanden; een groot deel van oostelijk Zuid-Beveland ging voorgoed verloren. Ook het noorden van Vlaanderen leed veel schade. De stormvloed zou bekend blijven als de *St. Felixvloed* of "quade saterdach".

De daarop volgende jaren 1532, 1537, 1538 en 1539 kenden stormvloeden die her en der in het gebied de dijken deden doorbreken.

Als gevolg van de zogenaamde *Pontiaansvloed* op 13 januari 1552 kwamen alle polders ten zuiden van Bergen op Zoom tot Ossendrecht onder water te staan. Het eiland van Agger, Bath en Hinkelenoord ging voorgoed verloren. In de maand april van dat jaar verleende Keizer Karel V als hertog van Brabant oktrooi om tot herbedijking te kunnen overgaan. Hierin werd een duidelijk onderscheid gemaakt tussen drie complexen:

- a. Zuidland, Borgvlietland en Heveland;
- b. Hildernisse, Oostmoer en Zuidgeest;
- c. Oudland, Moerland, Witte Moer en Kleine Polder.

De stormvloeden van 1555, 1560 en 1566 veroorzaakten weer aanzienlijke schade aan de dijken. Ze werden in hevigheid ruimschoots overtroffen door de stormvloeden in het jaar 1570.

Op 9 en 10 maart beukten de golven de kust van Vlaanderen, Zeeland en Holland. Een geweldige schade aan de dijken in het gebied ten zuiden van Bergen op Zoom was het gevolg. In allerijl werden zes schepen steen aangekocht om de dijken van Borgvliet, Heveland en Hildernisse mee te versterken. De bevolking kreeg nauwelijks kans om van de schrik te bekomen. Op 1 en 2 november had de *Allerheiligenvloed* plaats. De schade bleef niet beperkt tot de gebieden rondom de Delta, maar ook de kusten van de Noordzee, de Zuiderzee en de Waddenzee liepen grote schade op. Voor Hildernisse betekende deze storm het definitieve einde. Pogingen tot herbedijking werden door nieuwe overstromingen en door het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog teniet gedaan.

2.1.3. Inundaties

Alle dijkschade, opgelopen door de krachten in de natuur, was nog niet hersteld, toen het gebied voor de zoveelste keer onder water kwam te staan. Onder invloed van de omstandigheden tijdens de Tachtigjarige Oorlog was het de mens zelf die de polders liet onderlopen. Pas na de Vrede van Munster kreeg men de

gelegenheid om een overzicht te krijgen van de verwaarlozingen van het gebied en herbedijkingen tot stand te brengen.

2.1.4. Herbedijkingen in 1651

De bedijking van het Neerland van Woensdrecht had plaats in 1651. De bedijkers waren: Cornelis Michielsens Soetens, Abraham de Gelder, Willem Brouwer, Joannes van Ossch, de weduwe van Frederick Steenwijck en Adriaan Drabbe. Op 16 oktober 1652 werd een dijkbestuur benoemd door de raden en rekenmeesters van de markiezin. Dijkgraaf werd Abraham Bollaert. Naast hem stonden drie gezworenen en een penningmeester. De zeedijk begon bij Lindonk en sloot in het zuiden aan bij de gelijktijdig bedijkte polder van Ossendrecht. De scheiding tussen beide polders werd gevormd door de Schenkeldijk. Over de rechten op de Schenkeldijk werd door de dijkbesturen fel gestreden. De overstroming van 1683 maakte in ieder geval aan deze onenigheid een einde, maar deed ook de polders opnieuw verdwijnen.

2.2. HET POLDERLANDSCHAP NA 1685

Geleidelijk werd het gebied opnieuw ingepolderd. De eerste bedijkingen kwamen tot stand in 1685 en betroffen slechts gedeelten van de overstroemde polders. De Noordpolder van Ossendrecht omvatte het noordelijk deel van het voormalige Neerland van Ossendrecht. In dat jaar kwam eveneens de gecombineerde bedijking van de Zuidpolder van Woensdrecht gemeen met Hinkelenoord tot stand. Pas na de bedijking van de Nieuwe Hinkelenoordpolder ging men spreken van de Oud-Hinkelenoordpolder. Het noordelijk deel van het Neerland van Woensdrecht bleef nog jaren "drijvend". In 1728 werd het grootste deel hiervan onder de naam Prins Karelpolder (naar de markies Karel Philip Theodoor van Palts-Sulzbach) herbedijkt. In de loop van de achttiende eeuw werd het poldergebied van voor 1685 opnieuw ingepolderd. In de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw kreeg het gebied uitbreiding door het indijken van aanslibbingen. De familienamen Van der Duijn, Völcker en Vijdt komen regelmatig terug bij de concessieaanvragers voor verdere bedijkingen. De aanleg van de spoordam bij Woensdrecht in de jaren zestig van de negentiende eeuw had een versnelling van het aanslibbingsproces tot gevolg. In 1871 werd de grens tussen Brabant en Zeeland verlegd. De grens werd getrokken langs de dijk van de Van der Duijnpolder en verder door de gorzen noordwaarts. De jongste bedijkingen, Damespolder, Anna-Mariapolder, Völckerpolder, Hoogerwaardpolder en Kreekrakpolder kwamen zodoende geheel of gedeeltelijk op Zeeuws grondgebied te liggen.

De aanleg van een oost-west verkeersverbinding in de vorm van de spoorlijn naar Vlissingen had voor het polderlandschap ingrijpende veranderingen tot gevolg. Met name de uitwatering van de oudste polders moest aangepast worden. De noord-zuid verbindingen tussen de havengebieden van Rotterdam en Antwerpen, het Schelde-Rijnkanaal (1975) en de Zoomweg-Zuid (1992), hebben eveneens consequenties gehad, ze vormen bovendien een ontegenzeggelijke verstoring van het polderlandschap.

2.2.1. De polders

In de periode na 1685 hebben de volgende bedijkingen plaats gevonden in het gebied ten zuiden van Bergen op Zoom:

1685	Noordpolder onder Ossendrecht.
1685.	Zuidpolder van Woensdrecht gemeen met Oud-Hinkelenoord.
1728.	Prins Karelpolder.
1743.	Zuidpolder onder Ossendrecht.
1787.	Augustapolder.
1801.	Nieuw-Hinkelenoord gemeen met Hoogerwerf.
1809.	Nieuwe Zuidpolder onder Ossendrecht.
1860.	Geertruidapolder.
1860.	Vijdtpolder.
1861.	Van der Duijnpolder.
1861.	Caterspolder.
1884.	Damespolder.
1896.	Anna-Mariapolder.
1903.	Völckerpolder.
1912.	Hoogerwaardpolder.
1924.	Kreekrakpolder.

De jongste polders zijn niet opgegaan in het huidige waterschap De Agger. De Damespolder en de Hoogerwaardpolder zijn zelfstandige, interprovinciale waterschappen. Zij zullen in de toekomst aan het waterschap Noord- en Zuid-Beveland worden toegevoegd. De voormalige waterschappen Anna-Mariapolder, Völckerpolder en Kreekrakpolder maken al deel uit van dit waterschap.

In 1941 werd het waterschap De Geertruidapolder opgericht. Daarin gingen de Stadspolder van Bergen op Zoom en de Geertruidapolder samen. In 1968 werden de dijk en de aangrenzende schorren aan Bergen op Zoom overgedragen. De bestaande plannen om het waterschap De Geertruidapolder op te heffen en toe te voegen aan het waterschap De Brabantse Bandijk gingen destijds niet door vanwege het vergevorderde stadium waarin de plannen tot oprichting van het Hoogheemraadschap West-Brabant zich bevonden. In 1977 werd "De Geertruidapolder" geïncorporeerd in het Hoogheemraadschap.

2.2.2. Inundatie

In het voorjaar van 1944 werden op last van de bezetters verschillende polders onder water gezet. De overige polders moesten worden beplant met palen. Dit alles om een eventuele doorgang van geallieerde legers en mogelijke landing van zweefvliegtuigen te verhinderen. Om de gekapte bomen uit onder andere de Cuypersbossen naar de polders te vervoeren, werden paarden, wagens en voerlui gevorderd. Met veel moeite slaagde de gemeente Woensdrecht erin om enkele honderden personen te leveren. De voerlui moesten zich tegenover de kerk in Hoogerheide verzamelen en dan ging het in een lange rij richting polders. Een aanzienlijk aantal voerlieden raakte evenwel "de weg kwijt", zodat hun palen nooit op de plaats van bestemming belandden.

2.2.3. Stormvloeden

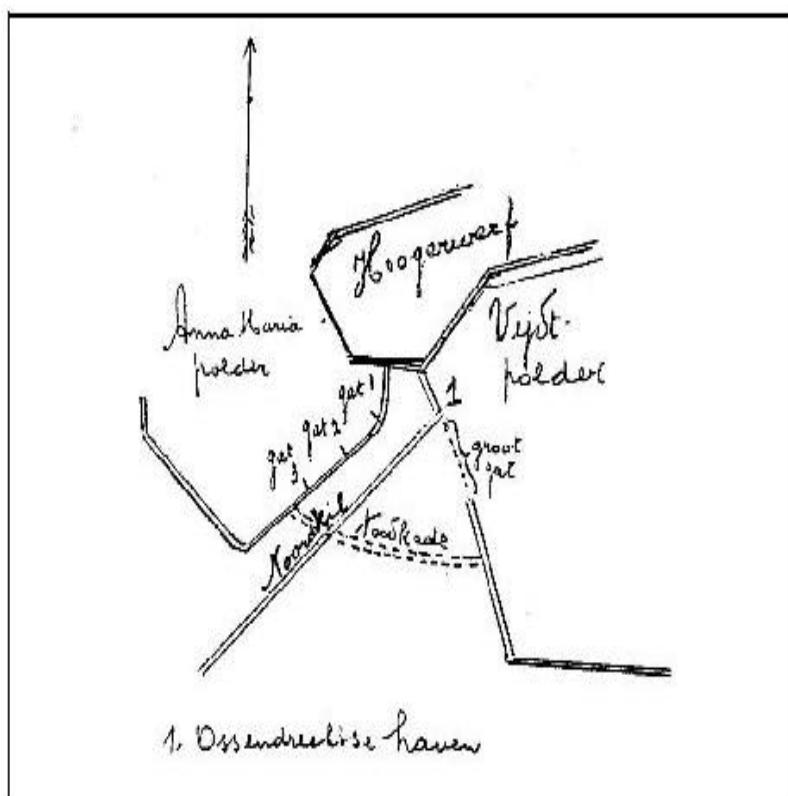
Na de Allerheiligenvloed van 1570 kreeg het gebied nog regelmatig met overstromingen te kampen. Steeds weer werden de dijken door stormen bedreigd.

Twee jaar na hun bedijkingen kwamen de Noordpolder onder Ossendrecht en de Zuidpolder van Woensdrecht al weer onder water te staan en moest het werk van voren af aan beginnen. De hoge vloeden van 1 oktober 1697 en de herfstmaanden van 1715 werden gevolgd door langdurige inundatie. In 1743 moest een dijkdorbraak van de Prins Karelpolder worden gedicht.

Bij de stormvloed van 4 februari 1825 liepen bijna alle polderdijken schade op. De dijk van de Zuidpolder onder Ossendrecht werd ernstig beschadigd. Het zeewater werd zo hoog opgezweept, dat het over de dijken heensloeg. De Prins Karelpolder kwam hierdoor voor 2/3 deel onder water te staan.

In sommige gevallen werd het het water niet moeilijk gemaakt om gedeelten van polders te overstroom. In 1836 had de toenmalige burgemeester van Bergen op Zoom P.J. Cuypers ten gunste van zijn onder Zuidgeest gelegen weilanden de bedijking gedeeltelijk laten afgraven. De veiligheid van de daar gelegen hoeve c.a. van zijn Woensdrechtse collega, burgemeester C. van de Moer was afhankelijk van deze bedijking. Protesten en herhaalde verzoeken om de dijk te herstellen, vonden geen gehoor. Als gevolg van de storm van 23 februari 1837 kwam de hoeve onder water te staan. Een kalf verdronk. Het overige vee kon gered worden. Pas in 1840 werd deze kwestie opgelost, nadat Cuypers aan Van de Moer de gelegenheid had geboden van hem grond te kopen om er zijn eigen bekading op aan te leggen.

De stormvloed van 1953 veroorzaakte in het hele gebied een aanzienlijke schade. Alle polders hadden te maken met instromend water en/of dijkbreuken. Dijken, watergangen, sluizen en wegen moesten worden hersteld. In veel gevallen had het oorlogsgeweld hieraan al zijn lidtekens achtergelaten. De buitendijken van de Caters-, Völcker-, Anna-Maria- en Vijdtpolder werden ernstig beschadigd. Maar ook de scheidingsdijken tussen de Anna-Mariapolder en de Van der Duijnsolder, de Van der Duijnsolder en de Damespolder en tussen de Oud- en Nieuw-Hinkelenoordpolder, de Schenkeldijk en de Oudedijk kenden de nodige beschadigingen.

- 1 *Schets door H.J. Soffers van de dijkdoorbraken bij de Noordkil en de op 13 maart 1953 aangebrachte noodkade. Archief van de Zuidpolder van Woensdrecht gemeen met Oud-Hinkelenoord inv.nr. ZW721.*

Kort na de stormvloed werd een dijkbewaking ingesteld, georganiseerd door Provinciale Waterstaat. Het betekende een verdere stap in het proces van de verantwoordelijkheid van de individuele grondbezitter naar een gezamenlijke verantwoordelijkheid van de bevolking. Later werd het beheer van de waterkeringen overgenomen door het waterschap "De Brabantse Bandijk". Thans oefent het Hoogheemraadschap West-Brabant in de poldergebieden van de gemeenten Bergen op Zoom, Ossendrecht en Woensdrecht de waterkeringstaak uit. Als gevolg van de aanleg van het Schelde-Rijnkanaal en de uitvoering van de Deltawerken is er echter praktisch gezien geen sprake meer van een waterkeringstaak.

Op 18 februari 1953 werd een vergadering van de waterschapsbesturen van de Noordpolder onder Ossendrecht, de Zuidpolder van Woensdrecht gemeen met Oud-Hinkelenoord, Nieuw-Hinkelenoord gemeen met Hoogerwerf en de Vijfde polder met vertegenwoordigers van de Nieuwe Zuidpolder onder Ossendrecht, Provinciale Waterstaat en de Cultuurtechnische Dienst gehouden ter bespreking van genomen en te nemen maatregelen. Tijdens deze vergadering uitte de voorzitter de heer Jacobs, tevens voorzitter van de Noordpolder onder Ossendrecht en de Noordkil van Ossendrecht, de mening dat met de watersnoodramp was gebleken dat er behoefte bestond aan één groot waterschap. De landbouw met haar moderne technische werktuigen zou steeds verdergaande eisen aan wegen, watergangen en waterkeringen gaan stellen, waardoor samenvoeging van waterschappen onvermijdelijk zou worden.

3 DE ARCHIEVEN

3.1. ZORG EN BEHEER

De kleine waterschappen hadden in het verleden geen eigen bewaarplaats. De archieven werden aan huis bewaard door de secretaris. Bij aftreden of na overlijden werden de archieven aan de opvolgende funktionaris overgedragen. Op aandringen van de provinciaal archiefinspecteur in Noord-Brabant gingen de waterschappen in de jaren zeventig over tot het aanwijzen van een archiefbewaarplaats. In de beginjaren tachtig werd het grootste gedeelte van de archieven overgebracht naar de archiefbewaarplaatsen van de gemeenten Ossendrecht, Woensdrecht en Bergen op Zoom. Na de opheffing van de verschillende waterschappen werden de meest recente archiefbescheiden overgedragen aan het waterschap De Agger en bewaard in het waterschapskantoor. De

aanwezige archiefbescheiden van de ongereguleerde Zuidpolder onder Ossendrecht werden deels aangetroffen tussen de bescheiden van waterschap De Vijdpolder in het waterschapskantoor en deels door de voormalige secretaris/penningmeester J. van Dijke in juni 1992 aan het waterschap De Agger overgedragen. Na inventarisatie zijn de archieven omgepakt en overgebracht naar de gemeentelijke archiefdienst Bergen op Zoom.

3.2. INVENTARISATIE

In de periode augustus 1991 - augustus 1992 zijn de archieven geïnventariseerd van de opgeheven instellingen die opgegaan zijn in het waterschap De Agger. Het betreft de archieven van het waterschap Augusta, het waterschap De Caterspolder gemeen met de Van den Eijndepolder, het waterschap De van der Duijnpolder, het waterschap Nieuw-Hinkelenoord gemeen met Hoogerwerf, het waterschap De Noordkil van Ossendrecht, het waterschap De Noordpolder onder Ossendrecht, het waterschap De Prins Karelpolder, het waterschap De Vijdpolder, het waterschap De Zoom, het waterschap De Zuidpolder onder Ossendrecht, het waterschap De Zuidpolder van Woensdrecht gemeen met Oud-Hinkelenoord, de Nieuwe Zuidpolder onder Ossendrecht en de samenwerkingsverbanden voor de uitwateringswerken van de Woensdrechtse en Ossendrechtse Kil. De volgorde waarin ze in de inventaris zijn opgenomen is chronologisch, bepaald op basis van de oudst aanwezige stukken. De oudste stukken werden aangetroffen in het archief van de Prins Karelpolder. Het betreft hoofdzakelijk stukken van financiële aard van voorlopers van de Woensdrechtse waterschappen. De inventaris van het archief van de Prins Karelpolder is in twee afdelingen verdeeld. De eerste afdeling bevat de stukken van deze voorlopers, de tweede afdeling de bescheiden van de Prins Karelpolder zelf.

De archieven kenden in hun algemeenheid een eenvoudige opzet. Die van de oudere waterschappen bestond geruime tijd uit een serie stukken van financiële aard en een serie correspondentie, met daarnaast losse stukken. Pas vanaf de jaren vijftig is er sprake van dossiervorming. De archieven van de jongste waterschappen hadden vanaf het begin een meer zaaksgewijze ordening. Van ordening op grond van de waterschapsarchiefcode was nergens sprake. Het feit dat meerdere secretariaten vaak door een en dezelfde persoon werden vervuld, betekende een konstante factor in de opbouw van de archieven.¹ Vermenging van archiefstukken evenwel kwam weinig voor; de betreffende stukken zijn zoveel mogelijk naar het archief waartoe zij behoren teruggebracht. In het archief van het waterschap Augusta werden drie stukken behorend tot het archief van Waterschap De Geertruidapolder aangetroffen. Zij zijn overgebracht naar het betreffende archief, berustend in de archiefbewaarplaats van het Hoogheemraadschap West-Brabant.

Ten einde de overzichtelijkheid te vergroten is gekozen voor het hanteren van één indelingsschema voor alle archieven. Het bij de inventarisatie gebruikte schema is gebaseerd op het "Basisschema inventarisatie Polderarchieven" van de Provinciale Inspectie der Archieven in Zuid-Holland.² De ordening zoals die per archief werd aangetroffen is zo min mogelijk verstoord.

Bij de inventarisatie kon gebruik worden gemaakt van oudere inventarissen. In 1953 is het oudste gedeelte van het archief van de Zuidpolder van Woensdrecht gemeen met Oud-Hinkelenoord en het oudste gedeelte van het archief van Nieuw-Hinkelenoord en Hoogerwerf geïnventariseerd. Voordien had alleen incidenteel inventarisatie van archieven plaatsgevonden. Bijvoorbeeld bij overdracht aan de opvolgende secretaris. In (1978) is een gedeelte van het archief van de Prins Karelpolder geïnventariseerd. Deze inventarisatie viel samen met die van het oud-archief van de gemeente Woensdrecht. De archieven van de Ossendrechtse waterschappen werden voor een deel in 1982 geïnventariseerd.³

Bij het selekteren van voor vernietiging in aanmerking komende stukken hebben tot leidraad gediend de "Lijst van voor vernietiging in aanmerking komende bescheiden uit de archieven van de organen van waterschappen dagtekenende van na 1850" uit 1984 en de "Concept-vernietigingslijst-bewaarlijst waterschapsarchieven na 1850" uit 1991. Het geïnventariseerde archief had een omvang van 69 meter. Daarvan zijn na selectie 54 meter overgebleven. De voor vernietiging geselecteerde bescheiden hadden alle betrekking op de periode 1975-1988 en bestonden voor een groot deel uit dubbele exemplaren en documentatie.

Bij eerdere inventarises heeft eveneens selectie en vernietiging plaatsgevonden.

De aangetroffen archiefbescheiden uit de periode 1940-1945 zijn alle bewaard gebleven. Dat is ook het geval met die bescheiden die betrekking hebben op de stormvloedramp van 1953.

¹ De heer H.J. Soffers, gedurende lange tijd secretaris/penningmeester van de Woensdrechtse waterschappen, gebruikte een ordeningssysteem met drie cijfers, waarbij het eerste cijfer het waterschap aanduidde, het tweede cijfer de categorie van de stukken aangaf en het laatste cijfer het volgnummer was. Zie ook het archief van waterschap De Caterspolder gemeen met de Van den Eijndepolder, inv.nr. **CE18**

² Gepubliceerd in: Verslag "Studiedag Inventarisatie van Waterschapsarchieven", in: *Nederlands Archiefblad*, Groningen 1983, pag. 339-363.

³ Meer gegevens zijn te vinden in de inleiding en de inventaris van het betreffende waterschap.

In de loop der tijd is een aanzienlijke hoeveelheid archivalia verdwenen. Voor een deel moet dat per ongeluk zijn gebeurd, voor een ander deel heeft het bewust plaatsgevonden door bijvoorbeeld vernietiging uit plaatsgebrek.⁴ In de Tweede Wereldoorlog zijn door oorlogsgeweld archiefbescheiden verloren gegaan of onherstelbaar beschadigd. Zo heeft de secretaris/penningmeester van de Zuidpolder onder Ossendrecht enkele malen voor het oorlogsgevaar moeten vluchten⁵, terwijl het huis van de secretaris/penningmeester van de Woensdrechtse waterschappen door een bombardement ernstige schade opliep. Voor het gebruik van het "oud-archief van Waterschap De Agger" zijn geen beperkende bepalingen noodzakelijk geacht.

3.3. AANWIJZINGEN VOOR DE GEBRUIKER

De series notulen van de dagelijkse besturen en van de algemene vergaderingen van een aantal Woensdrechtse waterschappen vertonen aanzienlijke hiaten. Daar waar dat het geval is, maken de notulen deel uit van de serie ingekomen en minuten van uitgaande stukken.

Voor zover de kohieren van de omslag niet apart in de inventaris zijn vermeld, vormen ze een onderdeel van de bijlagen bij de rekeningen.

Aanvullende gegevens over voormalige polders in het gebied van het waterschap De Agger zijn te vinden in:

- De archieven van de raad en rekenkamer van de markiezen van Bergen op Zoom. Zie: W.A. van Ham, *Inventaris van de archieven van de raad en rekenkamer van de markiezen van Bergen op Zoom*, 's-Hertogenbosch 1980.
- De archieven van huize de Mattemburgh. Zie: Inventaris van de archieven van huize de Mattemburgh, Bergen op Zoom 1985.
- De administratiepapieren van S.H. Stouters. Zie: C.J.F. Slotmans e.a., *Halsteren. Zijn geschiedenis en zijn archief*, Bergen op Zoom 1939. Deze archieven zijn aanwezig bij de Gemeentelijke Archiefdienst Bergen op Zoom.
- De oude archieven van de gemeenten Woensdrecht en Ossendrecht. Deze archieven zijn aanwezig bij het Streekarchief Nassau-Brabant te Zevenbergen.

4 GERAADPLEEGDE LITERATUUR

A. Delahaye, W. van Ham, R. Jacobs, *Woensdrecht en Hoogerheide: kleine geschiedenis van een historische tweeling*, Woensdrecht 1984.

W.A. van Ham, Langs de Scheldeoevers, in: *Catalogus bij de tentoonstelling "Schelde en Rijn verbonden" in het gemeentemuseum Markiezenhof*, Bergen op Zoom 1975.

W.A. van Ham, Langs Schelde en Eendracht, Het polderlandschap vóór 1584, in: *Jaarboek "De Ghulden Roos" nr. 35*, Roosendaal 1975.

W.A. van Ham, Half Ossendrecht verkocht, in: *De Heren XVII van Nassau Brabant, publikaties van het Archivariaat Nassau-Brabant 50/52*, 1979.

W.A. van Ham, De verdronken landen langs de Oosterschelde bij Bergen op Zoom, in: *Catalogus bij de tentoonstelling "Schatten uit de Schelde" in het gemeentemuseum Markiezenhof*, Bergen op Zoom 1987.

J.H. Verhagen, *Préhistorie en vroegste geschiedenis van West-Brabant*, Waalre 1984.

Hoogerheide, september 1992,

G.W.G. van der Heijden.

⁴. Zie het archief van de Zuidpolder onder Ossendrecht, inv.nr. [NZ5](#), pag. 66.

⁵. Zie het archief van de Zuidpolder onder Ossendrecht inv.nr. [NZ57](#).

BIJLAGE

Lijst van penningmeesters, c.q. secretaris/penningmeesters

- Augustapolder, vanaf 1942, na gebiedsuitbreiding, waterschap Augusta:

(1794)-1822	Gerard Vermeulen
1823-(1848)	Bernardus Franciscus Vermeulen
(1849)-(1913)	Jacobus Laurentius La Fontijn
1913-1915	A.J.J. de Meulemeester
1916-1930	J. Koopman
1931-1959	G.J.J. van Opdorp
1959-1971	W. Rens
1971-1987	W.J. Hertogs

- Caterspolder gemeen met de van den Eijndenpolder:

1867-(1884)	C.A. Daverveldt
1885-1922	Ludovicus Severinus Soffers
1923-1977	Henri Johan Soffers
1978-1987	R.L.A. Soffers

- Van der Duijnsolder:

1907-1922	Ludovicus Severinus Soffers
1923-1977	Henri Johan Soffers
1978-1987	R.L.A. Soffers

- Gecombineerde Buitenwerken voor de Ossendrechtse Kil:

1928-1947	G. Jansen
-----------	-----------

- Gecombineerde Uitwateringswerken voor de Woensdrechtse Kil:

(1893)-1923	Ludovicus Severinus Soffers
1924-1977	Henri Johan Soffers
1978-1987	R.L.A. Soffers

- Nieuw-Hinkelenoord gemeen met Hoogerwerf

1802-1853	Bernardus Franciscus Vermeulen
1854-1873	Johan Drabbe
1874-1884	Petrus Franciscus Gerardus Penders
1885-1921	Ludovicus Severinus Soffers
1922-1975	Henri Johan Soffers
1976-1987	F.J. van Beveren

- Nieuwe Zuidpolder onder Ossendrecht:

(1809)- --	Adrianus van Halteren
-- --	(Hendrik Andries Adan)
-- --	(Emanuel Jacobus Henricus Adan)
-- -1958	Mej. Henriëtte Adan
1959-1987	J.J. van Dijke

- Noordkil van Ossendrecht:

1948-1979	Henricus Antonius Maria Jacobs
1980-1987	W.J.M. Jacobs

- Noordpolder onder Ossendrecht:

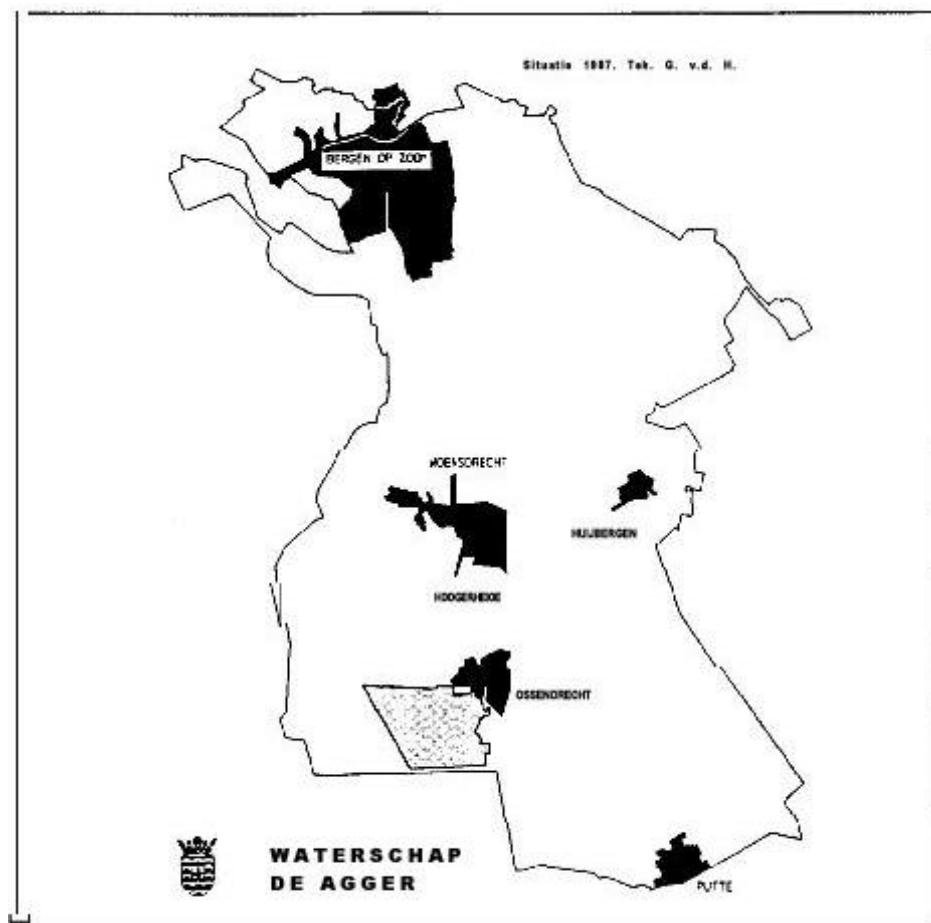
-- - (1845)	Adrianus van Halteren
(1859)-1872	Petrus Johannes Theuns
1873-1912	Johannes Franciscus Theuns
1913-(1928)	G.J. van den Eijnden
1929-1958	G. Jansen

1959-1987	J.J. van Dijke
- Prins Karelpolder:	
1766-1779	Albertus de Groot
1780-1810	Johan Bartholomeus Morin
1811-1813	Johan Jacob Spancker Morin
1814-1845	Adrianus van Halteren
1846-1851	F.J.S. Eerens
1852-1870	P. Melsen
1871-1879	P.F. Dietvors
1880-1922	F.A. Dietvors
1923-1934	Jacobus Johannes Maria Rubert
1935-1979	Henricus Antonius Maria Jacobs
1980-1987	W.J.M. Jacobs
- Vijdtpolder:	
1877-1937	Emanuel Jacobus Henricus Adan
1938-1957	Mej. Henriëtte Adan
1958-1987	J.J. van Dijke
- De Zoom:	
1949-1981	Albert Franciscus Jacobus Claessens
1981-1987	Johannes Cornelis Maria Bartels
- Zuidpolder onder Ossendrecht:	
(1741)-(1745)	Cornelis Adr.zn. van Bommel
-- - (1845)	Adrianus van Halteren
(1846)-1850	J.G. Neiszen
1851-(1877)	Hendrik Andries Adan
(1878)-1912	Johannes Franciscus Theuns
1913-(1929)	G.J. van den Eijnden
1930-1941	C.J.J.P. Mattheeussens
1942-1959	G. Jansen
1959-1987	J.J. van Dijke
- Zuidpolder van Woensdrecht gemeen met Oud-Hinkelenoord:	
1686-1710	Cornelis van Bommel
1711-1743	Adrianus van Bommel
1744-1766	Cornelis Adr.zn. van Bommel
1767-1810	Johan Bartholomeus Morin
1811-1813	Johan Jacob Spancker Morin
(1814)-1845	Adrianus van Halteren
1846	Jacobus Bril (dijkgraaf, wn. penningmeester)
1847-1873	Johan Drabbe
1874-1884	Petrus Franciscus Gerardus Penders
1885-1922	Ludovicus Severinus Soffers
1923-1977	Henri Johan Soffers
1978-1987	F.J. van Beveren

ARCHIEF VAN HET WATERSCHAP DE ZUIDPOLDER ONDER OSSENDRECHT

INLEIDING

Bedijking van de Zuidpolder: 1743
Oprichting van het waterschap: 1866
Grootte in 1987: 330 ha

ARCHIEF

Periode: 1740-1988
Omvang: 31/2 meter
Eerder geïnventariseerd door W. Reijnders in 1982 over de periode tot 1970.

Tengevolge van de stormvloed van 26 januari 1682 kwam de polder "het Neerland van Ossendrecht" onder water te staan. Ondanks pogingen tot herstel gingen meer dan 2200 gemeten land verloren. In 1685 werd het noordelijk gedeelte, ongeveer het 1/3 deel van de oorspronkelijke polder, onder de naam Noordpolder opnieuw ingedijkt.

In 1740 werden door de ingelanden van het zuidelijk "drijvende" gedeelte plannen gemaakt om te komen tot herbedijking. Vermindering van de opbrengsten in de Noordpolder zou hiervoor de reden zijn geweest. De initiatiefnemers waren Cornelis II van Aerssen, vrijheer van Hoogerheide en half Ossendrecht en Josephus van Booven, abt van het Sint Michielsklooster, heer van Zandvliet, de ingelanden met de grootste bezittingen in de drijvende polder. In 1741 vroeg men oktrooi voor de bedijking aan met de bedoeling op korte termijn met de

werkzaamheden te gaan beginnen. Volgens raming zouden de kosten van bedijking meer dan honderdtwintig gulden per gemet bedragen. Ze moesten worden opgebracht door de ingelanden gezamenlijk. Niemand echter voelde zich voldoende kapitaalkrchtig. Daarom werd tevens verzocht om vrijstelling van alle landsbelastingen. In verband met de inmiddels uitgebroken Oostenrijkse Successieoorlog namen de ingelanden een afwachtende houding aan en werd de bedijking voor enige tijd uitgesteld. In 1743 was de bedijking van de Zuidpolder gereed. Een klein gedeelte van het voormalige Neerland van Ossendrecht bleef nog over om opnieuw ingepolderd te worden.

INVENTARIS

A STUKKEN VAN ALGEMENE AARD

ZO1 t/m ZO4.	Resolutieboeken, 1740-1857. ZO1. 1740-1742. ZO2. 1742-1775. ZO3. 1776-1810. ZO4. 1810-1857.	4 delen
ZO5.	Register van notulen van het dagelijks bestuur en van de algemene vergadering, 1877-1959.	1 deel
ZO6.	Notulen van het dagelijks bestuur, 1959 september 28-1988 januari 21.	1 omslag
ZO7.	Notulen van de algemene vergadering, 1959 oktober 14-1988 januari 29.	1 omslag
ZO8.	Kopieboek van uitgaande brieven, 1858-1942.	1 deel
ZO9 t/m ZO42.	Ingekomen en minuten van uitgaande stukken, 1918-1919, 1929-1987. ZO9. 1918-1919, 1929-1939. ZO10. 1940-1945. ZO11. 1946-1950. ZO12. 1951-1954. ZO13. 1955-1959. ZO14. 1959. ZO15. 1960. ZO16. 1961. ZO17. 1962. ZO18. 1963. ZO19. 1964. ZO20. 1965. ZO21. 1966. ZO22. 1967. ZO23. 1968. ZO24. 1969. ZO25. 1970. ZO26. 1971. ZO27. 1972. ZO28. 1973. ZO29. 1974. ZO30. 1975. ZO31. 1976. ZO32. 1977. ZO33. 1978. ZO34. 1979. ZO35. 1980. ZO36. 1981. ZO37. 1982. ZO38. 1983. ZO39. 1984. ZO40. 1985. ZO41. 1986. ZO42. 1987.	34 omslagen

B STUKKEN BETREFFENDE BIJZONDERE ONDERWERPEN

I APPARAAT

I.1 ONTSTAAN, BEGRENZING EN OPHEFFING

- ZO43.** Kaart van "de Zuidpolder van Ossendrecht 1743 bedijkt", gemaakt op verzoek van Baron Pollnitz, heer van de Zuidpolder door H. Adan, 1772. Kopie door P.J. van de Moer, 1861. 1 blad
- ZO44.** Kaart "aanduidende het project bedijking van schorren onder de gemeente Ossendrecht en Woensdrecht", (19e eeuw). NB. *Zwaar beschadigd*. 1 blad
- ZO45.** Stukken betreffende de reorganisatie van waterschappen ten zuiden van Bergen op Zoom, 1962-1987. 1 pak.

I.2 BESTUURSINRICHTING

I.2.1 Algemeen reglement

- ZO46.** Ontwerp-Algemeen reglement voor de waterschappen in Noord-Brabant, 1903. 1 deel
- ZO47.** Algemene Waterschapsreglementen voor Noord-Brabant, met wijzigingen, 1933-1983. 1 omslag

I.2.2 Bijzonder reglement

- ZO48.** Bijzondere reglementen met wijzigingen, 1866, 1907, 1912. 1 omslag

I.3 BESTUUR

I.3.1 Bestuurlijke funktionarissen

- ZO49.** Akte waarbij dijkgraaf Cornelis van Engelen gemachtigd wordt door Cornelis van Aerssen, heer van de Zuidpolder, zijn ambt te laten vervullen door de oudste gezworene, 1762. 1 stuk
- ZO50.** Stukken betreffende de samenstelling van het dagelijks bestuur, 1914-1987. 1 omslag

I.3.2 Verkiezingen

- ZO51.** Presentielijst van stemgerechtigde ingelanden, 1922-1952. 1 stuk
- ZO52.** Lijsten van stemgerechtigde ingelanden, 1932, 1940-1984. 1 omslag

I.4 HULPMIDDELEN BIJ DE TAAKUITVOERING

I.4.1 Personeel

- ZO53.** Stukken betreffende de pensioenafdracht door de Zuidpolder ten behoeve van polderwerker G. Paardekam, 1938. 2 stukken
- ZO54.** Stukken betreffende de pensioengrondslagen van 1 omslag

secretaris/penningmeester J.J. van Dijke en van polderwerker L. van de Bergh, 1959-1985.

ZO55. Wijzigingen van het Waterschapsambtenarenreglement, 1974-1985. 1 omslag

I.4.2 Archief

ZO56. Inventarisatielijst van het archief van de Zuidpolder, opgemaakt door E.J.H. Adan, 1877. 1 stuk

ZO57. Korrespondentie betreffende de archieven, 1948, 1953. 1 omslag

ZO58. Stukken betreffende het uitlenen van archiefstukken, 1955-1957 1 omslag

ZO59. Brieven en circulaire's betreffende de zorg voor en het beheer van het archief, 1965-1986. 1 omslag

I.4.3 Financiën

I.4.3.1 Algemeen

ZO60. "Inventaris van de archieven van de Noord-, Zuid-, Vijdtpolder onder Ossendrecht, 1651-1976", door W. Reijnders, 1982. 1 deel

ZO61. "Comptabiliteitsvoorschriften Waterschappen in Noord-Brabant", 1962. 1 deel

ZO62. Tekst van de wet financiering lagere overheid (Wet filo), 1987. 1 deel

I.4.3.2 Eigendommen

ZO63. Akte van afstand door de Zuidpolder aan de gemeente Ossendrecht van de grintweg lopend van de "Aanwas" naar de oude haven, 1903. Met kopie. 2 stukken

ZO64. Stukken betreffende de ruiling van percelen met de gemeente Ossendrecht in verband met de verbetering van de Vossenloop en de rekonstruktie van de Oude Dijk, 1977-1980. 1 omslag

I.4.3.3 Heffingen

NB. *Zie ook inv.nr. ZO237.*

ZO65. Perceelsgewijze legger der eigendommen in de Zuidpolder, opgemaakt in 1879 en bijgehouden tot ca. 1926. 1 deel

ZO66. Alfabetische namenlijst behorend bij de perceelsgewijze legger, 1879. 1 deel

ZO67. Register van verwijzing naar de artikelen van de kadastrale legger, 1879. 1 deel

ZO68. Artikelsgewijze legger, (1e helft 20e eeuw). 1 deel

ZO69. Alfabetische namenlijst behorend bij de artikelsgewijze legger, (1e helft 20e eeuw). 1 deel

ZO70. Kadastraal plan van de Zuidpolder onder Ossendrecht, gemeente Ossendrecht Sectie D, E en F, 1913. Bijgewerkt tot het dienstjaar 1918. 1 blad

NB. Geplakt op linnen ondergrond.

- ZO71.** Stukken betreffende de vaststelling van de omslagverordening, 1983-1985. 1 omslag
- I.4.3.4 Verantwoording van het financieel beheer**
- ZO72 t/m ZO77.** Registers houdende rekeningen en begrotingen, 1741-1745, 1846, 1848-1864, 1878-1940. 6 delen
- ZO72.** 1741-1745.
ZO73. 1846.
ZO74. 1848-1854.
ZO75. 1855-1864.
ZO76. 1878-1901.
ZO77. 1902-1940.
- ZO78 t/m ZO135.** Begrotingen voor en rekeningen over 1913/1914 - 1917/1918, 1930/1931-1987. 58 omslagen
- NB. *Tot 1961 liep het dienstjaar van juli tot en met juni.*
- ZO78.** 1913/1914.
ZO79. 1915/1916.
ZO80. 1917/1918.
ZO81. 1930/1931.
ZO82. 1931/1932.
ZO83. 1932/1933.
ZO84. 1933/1934.
ZO85. 1934/1935.
ZO86. 1935/1936.
ZO87. 1937/1938.
ZO88. 1939/1940.
ZO89. 1940/1941.
ZO90. 1941/1942.
ZO91. 1942/1943.
ZO92. 1943/1944.
ZO93. 1944/1945.
ZO94. 1945/1946.
ZO95. 1946/1947.
ZO96. 1947/1948.
ZO97. 1948/1949.
ZO98. 1949/1950.
ZO99. 1950/1951.
ZO100. 1951/1952.
ZO101. 1952/1953.
ZO102. 1953/1954.
ZO103. 1954/1955.
ZO104. 1955/1956.
ZO105. 1956/1957.
ZO106. 1957/1958.
ZO107. 1958/1959.
ZO108. 1959/1960.
ZO109. 1960juli/1961.
ZO110. 1962.
ZO111. 1963.
ZO112. 1964.
ZO113. 1965.
ZO114. 1966.
ZO115. 1967.
ZO116. 1968.
ZO117. 1969.
ZO118. 1970.

ZO119. 1971.
ZO120. 1972.
ZO121. 1973.
ZO122. 1974.
ZO123. 1975.
ZO124. 1976.
ZO125. 1977.
ZO126. 1978.
ZO127. 1979.
ZO128. 1980.
ZO129. 1981.
ZO130. 1982.
ZO131. 1983.
ZO132. 1984.
ZO133. 1985.
ZO134. 1986.
ZO135. 1987.

ZO136t/m ZO183.

Bijlagen bij de rekeningen over 1939/1940-1987.

48 omslagen

ZO136. 1939/1940.
ZO137. 1940/1941.
ZO138. 1941/1942.
ZO139. 1942/1943.
ZO140. 1943/1944.
ZO141. 1944/1945.
ZO142. 1945/1946.
ZO143. 1946/1947.
ZO144. 1947/1948.
ZO145. 1948/1949.
ZO146. 1949/1950.
ZO147. 1950/1951.
ZO148. 1951/1952.
ZO149. 1952/1953.
ZO150. 1953/1954.
ZO151. 1954/1955.
ZO152. 1955/1956.
ZO153. 1956/1957.
ZO154. 1957/1958.
ZO155. 1958/1959.
ZO156. 1959/1960.
ZO157. 1960/1961.
ZO158. 1962.
ZO159. 1963.
ZO160. 1964.
ZO161. 1965.
ZO162. 1966.
ZO163. 1967.
ZO164. 1968.
ZO165. 1969.
ZO166. 1970.
ZO167. 1971.
ZO168. 1972.
ZO169. 1973.
ZO170. 1974.
ZO171. 1975.
ZO172. 1976.
ZO173. 1977.
ZO174. 1978.
ZO175. 1979.
ZO176. 1980.

ZO177. 1981.
ZO178. 1982.
ZO179. 1983.
ZO180. 1984.
ZO181. 1985.
ZO182. 1986.
ZO183. 1987.

ZO184 en ZO185. Dagboeken van inkomsten en uitgaven, 1964-1988. 2 delen
ZO184. 1964-1982.
ZO185. 1983-1988.

I.4.3.5 Geldleningen

ZO186. Stukken betreffende de goedkeuring voor het opnemen van gelden ter aflossing van een eerder gesloten lening, 1860. 1 omslag

ZO187. Stukken betreffende kapitaalsleningen ter financiering van waterstaatswerken, 1879-1974. 1 pak

ZO188. Stukken betreffende de uitbetaling van obligaties, 1980. 1 omslag

I.4.3.6 Overige

-- Repertoires van aan zegelrecht onderworpen akten uitgegeven door de besturen van de Prins Karelpolder, de Zuidpolder van Woensdrecht gemeen met Oud-Hinkelenoord, de Noordpolder onder Ossendrecht, de Zuidpolder onder Ossendrecht en de windwatermolen te Ossendrecht, 1816-1826. 2 delen
NB. *Zie hiervoor het archief van de Prins Karelpolder inv.nrs. PK620 en PK621.*

ZO189. Kasboekje van uitgaven gedaan in verband met de bouw van een nieuwe stenen sluis, 1881. 1 deel

ZO190. Begrotingen van kosten met betrekking tot het verbeteren van de Schipperskil en de Puttoorkreek, 1938. 1 omslag

ZO191. Korrespondentie betreffende de financiering van herstelwerkzaamheden aan de duiker in de provinciale weg Hoogerheide - Belgische grens, 1953-1961. 1 omslag

ZO192. Stukken betreffende het geschil inzake de verdeling van kosten verbonden aan het herstel van stormvloedschade aan duiker K II in de Vijdtpolder, 1954-1959. 1 omslag

ZO193. Stukken betreffende het geding ingevolge een eis tot schadevergoeding ingediend door A. van de Bergh te Ossendrecht, 1963-1964. 1 omslag

ZO194. Stukken betreffende ontvangen subsidie in de kosten van de waterhuishouding, 1972-1977. 1 omslag

II TAAKUITVOERING

II.1 ALGEMEEN

ZO195. Verordening tot regeling van ontgronding van terreinen en van de bodem van wateren in de provincie Noord-Brabant, 1950. 1 stuk

ZO196.	Wijzigingen van het Reglement op de Watergangen in Noord-Brabant, 1950, 1987.	1 omslag
ZO197.	Stukken betreffende de ruilverkaveling in het zuidwesten van Noord-Brabant, 1964.	1 omslag
ZO198.	Stukken betreffende de ruilverkaveling "Scheldezoom", 1975.	1 omslag
ZO199.	Stukken betreffende de ontwerptracé's voor de aanleg van de Zoomweg, 1980-1986.	1 omslag
ZO200.	"Ontwerp-Provinciaal Wegenplan 1984", 1983.	1 omslag
ZO201.	Stukken betreffende het verzoek tot de ruilverkaveling "De Agger", 1987.	1 omslag

II.2 TOEZICHT

II.2.1 Vergunningen

II.2.1.1 Leggen van kabels

ZO202.	Stukken betreffende het verlenen van vergunning voor het leggen van elektriciteitskabels, 1960-1966.	1 omslag
--------	--	----------

II.2.1.2 Leggen van buizen en duikers

ZO203.	Stukken betreffende de aanleg en de wijziging van de afvalwaterafvoer ten behoeve van de legerplaats Ossendrecht, 1952, 1981.	1 omslag
--------	---	----------

ZO204.	Stukken betreffende het verlenen van vergunning voor het leggen van een watertransportleiding in de Oude Dijk aan de NV Waterleiding Maatschappij "Zuid-Beveland" te Goes, 1965.	1 omslag
--------	--	----------

ZO205.	Stukken betreffende het verlenen van vergunning voor de aanleg van een stamriool in de gemeente Ossendrecht, 1978.	1 omslag
--------	--	----------

ZO206.	Stukken betreffende de voorgenomen aanleg van een rioolpersleiding Ossendrecht - Bath, 1980-1982.	1 omslag
--------	---	----------

II.2.1.3 Andere vergunningen

ZO207.	Stukken betreffende het verlenen van vergunning voor het lozen van koelwater aan de NV Organisch Chemische Industrie Ossendrecht (OCIO), 1953-1956.	1 omslag
--------	---	----------

ZO208.	Stukken betreffende de verleende vergunning voor het lozen van afvalwater aan NV Mattheussens-Wido te Ossendrecht, 1971-1986.	1 omslag
--------	---	----------

ZO209.	Stukken betreffende verleende vergunningen aan het Hoogheemraadschap West-Brabant voor de afvoer van rioolwater, 1984-1985.	1 omslag
--------	---	----------

II.3 BEHEER EN ONDERHOUD VAN WATERSTAATSWERKEN

II.3.1 Algemeen

- ZO210.** Ontwerp voor het herstel van geleden inundatieschade tijdens de Tweede Wereldoorlog, 1946. 1 omslag
- ZO211.** Stukken betreffende het herstel van stormvloedschade, 1953. 1 omslag
- ZO212.** Adviesnota voor de aanleg van Zoomweg-Zuid met betrekking tot de voorgestelde te wijzigen ontsluiting en afwatering van de betrokken waterschappen, opgesteld door de Grontmij NV te Breda in opdracht van de gezamenlijke Ossendrechtse en Woensdrechtse waterschappen, 1987. Concept. 1 deel

II.3.2 Waterkeringen

- ZO213.** Legger van de waterkeringen, 1906. 1 stuk
- ZO214.** Stukken betreffende de bewakingsdienst van dijken en eventuele hulpverlening bij watersnoodrampen, 1953-1972. 1 omslag

II.3.3 Waterbeheersingswerken

II.3.3.1 Peilbeheersing

- ZO215.** Stukken betreffende de afwatering van de Zuidpolder opgesteld in het kader van het afwateringsplan voor het waterschap de Noordkil, (1959). 1 omslag
- ZO216.** "Meetplan kwantiteitsbeheer", rapport door W.J. van den Eijnden, 1985. Met concept, 1984. 2 delen

II.3.3.2 Sluizen

NB. *Zie ook inv.nr. ZO189.*

- ZO217.** Lijst van de door het waterschap te onderhouden sluizen en duikers, 1883. 1 stuk
- ZO218.** Stukken betreffende de vernieuwing van de uitwateringssluis, (1887). 1 omslag
- ZO219.** Brief van Gedeputeerde Staten waarin geen toestemming wordt verleend voor het afbreken van een sluisje, 1916. 1 stuk
- ZO220.** Bestek en voorwaarden voor het maken van twee sluisdeuren, 1929. 1 stuk
- ZO221.** Technische tekening voor de konstruktie van de deur in de sluis van de Ossendrechtse Haven, 1946. 1 stuk

II.3.3.3 Watergangen

NB. *Zie ook inv.nrs. ZO190 t/m ZO192.*

- ZO222 en ZO223.** Leggers van waterleidingen, 1878. 2 delen
ZO222. Legger A.
ZO223. Legger B.
- ZO224.** Kaart van de Zuidpolder gelegen in de gemeente Ossendrecht, behorende bij de leggers van waterleidingen, 1878. 1 blad

ZO225. Stukken betreffende het graven en verruimen van watergangen door de NV Grontmij te Zwolle, 1953-1954. 1 omslag

ZO226. Stukken betreffende de behandeling van de door landbouwer Simons ingediende klacht inzake grondspreading, 1957. 2 stukken

II.3.4 Wegen

ZO227. Besluit van de gemeenteraad van Ossendrecht om goedkeuring te verlenen aan de overeenkomst van de Zuidpolder met de gemeenten Woensdrecht en Ossendrecht dat genoemde gemeenten voor altijd het onderhoud in de Langenweg voor hun rekening zullen nemen, 1857. Kopie. 1 stuk

ZO228. Besluit van Gedeputeerde Staten tot indeling van wegen in de klasse B en tot gesloten-verklaring van wegen, ingevolge de artikelen 36 en 47 van het Motor- en rijwielreglement, 1939. 1 katern

ZO229. "Maatregelen, als bedoeld in het Wegenverkeersreglement, met betrekking tot wegen onder beheer der provincie", 1955. 1 katern

ZO230. "Maatregelen, als bedoeld in het Wegenverkeersreglement, met betrekking tot wegen gelegen buiten de bebouwde kommen van gemeenten en niet in beheer bij het rijk of de provincie", 1955. 1 katern

II.4 SAMENWERKING MET ANDERE WATERSCHAPPEN EN INSTANTIES

NB. *Zie voor stukken betreffende de relatie tussen de Zuid- en de Noordpolder onder Ossendrecht over de periode 1685-(1945) het archief van de Noordpolder onder Ossendrecht, inv.nrs. NO230, NO231, NO233 t/m PK237, PK239*

ZO231. Stukken betreffende de overeenkomst tussen de Zuidpolder en de Stoomtramwegmaatschappij Antwerpen - Bergen op Zoom - Tholen inzake aan te leggen faciliteiten, 1886-1888. 1 omslag

ZO232. Overeenkomst tussen de Zuidpolder en de Nieuwe Zuidpolder betreffende het onderhoud van een waterloop vanaf de grenssloot tot aan de sluis, 1957. Concept. 1 stuk

ZO233. Stukken betreffende de rioolwaterzuiveringsinstallatie te Ossendrecht, 1960-1984. 1 omslag

ZO234. Stukken betreffende de samenwerking met het Waterschap West-Brabant en het Hoogheemraadschap West-Brabant, 1970-1985. 1 omslag

C DOKUMENTATIE EN VOORWERPEN

ZO235. A. de Geus, E.C.B. van Rappard, Statistiek tableau der polders in Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch 1843.

ZO236. J.A. Gerlach jr., Handboek voor dijk- en polder-beheer, 's-Hertogenbosch 1846.

ZO237. J.F.A. Wagenaar, Waterstaatswetgeving, 's-Hertogenbosch 1927.

ZO238. Aantekeningen van P.J. Jansen gericht aan de voorzitter van de Commissie tot voorbereiding van werkverruiming in westelijk Noord-

Brabant betreffende waterstaatskundige aangelegenheden van de uiterste Zuid-Westhoek, 1936.

ZO239. Zakje met lootjes ter uitloting van nummers ter uitbetaling van de obligatie 1879.

ZO240. Geldkistje waarin de polderlasten werden ontvangen, (eind 19e eeuw).